

TÜRK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2017, Yıl:5, Sayı:10

Geliş Tarihi: 05.08.2017

Kabul Tarihi: 18.08.2017

Sayfa:58-69

ISSN: 2147-8872

ANAR RIZAYEV'İN O GECENİN SABAHI ADLI ÖYKÜSÜNÜ ZAMAN MEKÂN BİRLİKTELİĞİ YÖNTEMİYLE OKUMA DENEMESİ

Hanife Özer*

Özet

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Anar Rızayev, 1964 yılında yayımladığı *O Gecenin Sabahı* adlı öyküsünde, 1937 yılında Azerbaycan'da yaşanan ve “büyük terör / katliam” olarak tanımlanan olayların gölgesindeki hayatları kurgulamıştır. Zaman dilimi olarak 1937 yılında bir gece ve sabahının belirlendiği öyküde, mekân olarak Bakü'de dört katlı, sekiz daireli bir apartman seçilmiştir. Öyküde, kalabalık bir kişi kadrosu yer almasına rağmen zaman ve mekân asıl belirleyici unsurlardır. Bu bakımdan da *O Gecenin Sabahı*, Rus eleştirmen Mihail Bakhtin'in “zaman- mekân birlikteliği yaklaşımıyla” okunabilecek bir nitelik taşımaktadır. Mihail Bakhtin'in, her anlatıda zamanın mekâna temellük ettiği düşüncesinden hareketle geliştirdiği ve kronotop terimiyle karşıladığı bu yaklaşımda zaman ve mekân unsurları anlatının temel kurucuları olarak kabul edilir. Mekân yoluyla vaka zamanının somutlaşması ve bilgi hâline sağlanır. Olay örgüsü ve anlatı kişileri gerçekli kazanır. Yazarın biyografisine yönelik veriler elde edilir. Bu çalışmada Anar Rızayev'in *O Gecenin Sabahı* adlı öyküsü Mihail Bakhtin'in zaman – mekân birlikteliği yaklaşımıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, Anar Rızayev, *O Gecenin Sabahı*, öykü, zaman, mekân, kronotop.

• Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, orcid.org/0000-0002-7547-3174, hanifeoz@gmail.com

ANAR RIZAYEV'S *O GECENİN SABAHİ* STAYS TIME TO READ THE METROPOLITAN RELATIONSHIP

Abstract

In the story called *O Gecenin Sabahi* which was published in 1967 by Anar Rizayev, one of the most prominent figures of Azerbaijani literature, the events that take place in a flat during the “great terror/massacre” in 1937 have been studied. A night and a day in 1937 as the time period and a 4-storey, 8-apartment building in Baku as location were chosen in this story. In the story, despite having a large number of characters, time and location are the main determining factors. In this respect *O Gecenin Sabahi* bears the quality of being readable with Russian critic Mihail Bakhtin’s “coexistence of time and location” approach. Narrated by Mikhail Bakhtin and called as “kronotop”, which is an approach developed with the idea that time being in possession of location, time and location have been regarded as the fundamental constituents of narrative. Time of the event being embodied through location. Plot and characters gain validity. Information on the author’s biography is obtained. In this essay, Anar Rizayev 's story *O Gecenin Sabahi* will be examined with Mikhail Bakhtin’s approach of time and location coexistence.

Keywords: Azerbaijan, Anar Rızayev, *O Gecenin Sabahi*, story, time, location, chronotop.

Giriş

Kurmaca metinlerin önemli unsurlarından olup metnin yapısal bütünlüğüne katkı sağlayan zaman ve mekân, “gerçekleşen olayın maddi art alanını oluşturur” (King-Kurtinis, 2009: 31). Anlatı metninin anlamlandırılmasında, metin içindeki ilişkiler ağının çözümlenmesinde, anlatılarda olayların daha detaylı sunulmasında, anlatı kişilerinin sosyal ve psikolojik durumlarının belirlenmesinde söz konusu iki unsurun önemli katkıları vardır. Zaman, anlatıda kendisine yer verilen olayların geçtiği, vaka ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan terim (Çetin, 2009: 126) olarak tanımlanırken; mekân, “olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, toplumu yansıtmak ve atmosfer yaratmak (Tekin, 2016: 143)” şeklinde tarif edilir. Klâsik inceleme yöntemlerinde bu iki unsur genellikle ayrı ayrı irdelenirken günümüzde “zaman-mekân birlikteliği” içinde ele alınmaya başlanmıştır. Rus eleştirmen Mihail Bakhtin’in zaman - mekân unsurlarına yaklaşımı ise bu konuda oldukça önemlidir. Bakhtin, zaman - mekân birlikteliğini Einstein’ın Görelilik Teorisinin parçası olarak geliştirilen “kronotop” terimiyle karşılar ve edebî bir metnin fiilî bir gerçeklikle ilişkili sanatsal bütünlüğünün zaman - mekânla tanımlandığını kaydeder. Bakhtin’e göre zaman ve mekân birbirinden ayrı düşünülemez, aralarında sıkı bağlar olan; duyguların, değerlerin izlerini taşıyan unsurlardır (Bakhtin, 2001: 316).

Bakhtin, “chronos=zaman” ve “topos=yer” kelimelerinden oluşan bu terim çerçevesinde ele aldığı edebiyat eserlerini sosyal ve politik bağlamlarına oturtmak için tarih ve coğrafyayı metne dâhil eder. Böylece metnin siyasal ve sosyal bağlamlar doğrultusunda değerlendirilmesi söz konusu olur. Ona göre bir metnin kronotopu metin dışında tarihsel bağlamlarla ilgilidir. Nitekim Michael Holquist de her kurgunun tek başına, yapay olarak üretilmiş bir ürün olmadığını, belirli bir zamanda, belirli bir kültürdeki zaman ve mekân ilişkisinin belirleyiciler olarak kurguya yansıdığını kaydeder (Holquist’ten akt. Esen, 2002: 139). Bu terimin edebiyat metinlerindeki en önemli etkisi ise “zamanın dokunulur ve görünür duruma gelmesi; anlatıdaki olayların somutlaşması, cisimleşmesi ve yaşam kazanmasıdır. Zaman- mekân birlikteliği yaklaşımıyla metindeki bir olay iletilebilir özellik kazanır, bilgiye dönüşür; kişi, olayın geçtiği yer ve zamana dair kesin bilgi verebilir hâle gelir. Olayların gösterilebilirliği, temsil edilebilirliği için gerekli zemini hazırlayan bizzat zaman – mekân birlikteliğidir. Anlatının temel anlatısal olaylarını örgütleyen merkezi olarak zaman – mekân gören Bakhtin, söz konusu unsurları anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yer olarak kabul eder ve anlatıyı biçimlendiren anlamın, zaman- mekânlar birlikteliklerine ait olduğunu belirtir (Bakhtin, 2001: 324). Bütün bu yönleriyle bir anlatıda zaman - mekân tasarımının, bireysel ve toplumsal yaşamın, soyut ve somut varlıkların yeniden üretimi anlamına geldiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Bakhtin, farklı dereceleri, değerleri ve kapsamaları olan zaman- mekân birliktelikleri (kronotopları) olarak “karşılaşma, yol, şato, misafir odaları ve salonlar (yatak odaları da dâhil edilir), taşra kasabası, eşik, merdiven, hol, koridor, kapı, meydan, köşe, dolap-çekmece-sandık, bodrum-mahzen-tavan arası vd.” belirler. Bakhtin’in belirlediği bu zaman–mekân birliktelikleriyle edebiyat eserlerine yansıyan siyasal ve sosyal değişmelerin seyrini metin üzerinden izlemek imkânı doğar.

Bakhtin tarafından dünya edebiyatından çok sayıda örnek metinle açıklanan zaman- mekân birlikteliğini, Türk edebiyatının anlatı türündeki ürünlerinden de okumak mümkündür. Zira yazarlarımız, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren siyasal, sosyal ve kültürel olmak üzere köklü değişmelere sahne olan Türk toplumunun tarihsel macerasını zaman–mekân birlikteliği yaklaşımıyla kurgu üzerinden izlenebilecek şekilde eserlerine yansıtmışlardır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi hikâye ve romanlarında yeni yeni açılan parklar, Beyoğlu; Servet-i Fünûn edebiyatında Boğaziçi ve yalılar; İkinci Meşrutiyet Döneminde konaklar ve gittikçe yaygınlaşan apartmanlar; çöküş veya doğuş döneminin şehirleri vs. anlatı türündeki eserlerimizde zamanın mekânla kesişmesini örnekler niteliktedirler.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli ismi Anar Rızayev¹ de Azerbaycan’ın yaşadığı siyasal ve toplumsal değişmeleri eserlerine taşıyan yazarlardan biridir. Azerbaycan’ın hem

¹ Anar; 1938 yılında Bakü’de doğan Anar Rızayev, Resul Rıza ve Nigar Refibeyli’nin oğludur. Müzik eğitiminin ardından Bakü Devlet Üniversitesi’nde filoloji bölümünü bitirir. Daha sonra Moskova’da senaryo ve prodüktörlük dersleri alır. Azerbaycan edebiyatında nesir türünün en önemli temsilcilerinden biri olan (kısaca Anar ismini kullanır) ve öncelikle roman ve öyküleriyle tanınan yazar, bunların yanı sıra tiyatro ve eleştiri türünde de eserler vermiştir. İlk eserlerini 1950’lerde yazmaya başlayan Anar, Azerbaycan edebiyatında yeni bir dönem olan 1960 Nesri’nin yazarlarından biridir. Eserlerinde milli ve manevi duyguları öne çıkaran Anar Rızayev, Azerbaycan’ın kaybolan değerlerine, vatan, millet gibi olgulara dikkat çekmiştir.

komünizmle yönetildiği döneme hem demokrasi dönemine tanıklık eden yazar, eserlerinde bazen açıkça bazen de sezdirme yoluyla ülkesinde meydana gelen değişimleri, dönüşümleri zaman ve mekân unsurlarına odaklanarak, bu unsurlar yoluyla tarihe ve coğrafyaya göndermeler yaparak okurlarına aktarmıştır. Çalışmamızda Anar'ın *O Gecenin Sabahı* adlı öyküsü Bakhtin'in zaman–mekân birlikteliği yaklaşımı doğrultusunda incelenmeye çalışılacaktır.

Bakü'deki apartman: zamanın somutlaştığı mekân

Kısa bir öykü olan *O Gecenin Sabahı*,² 1964 yılında yayımlanmıştır. Ancak öyküde zaman unsuru iki katmanlıdır. 1937 ve 1964 (?) yılıdır. Öykünün sonunda, anlatılan olaya dair anlatıcı tarafından açıklamada bulunulur ve anlatıcı; kendisi, ülkesi, dünya ve insanlık açısından önemli birtakım tarihler sıralayarak bunlara anlamlar yükler. Söz konusu tarihlere dikkat edildiğinde de her birinin dünyayı ve insanlığı etkileyen önemli olaylara tekabül ettiği görülür.

Üç bölümden oluşan *O Gecenin Sabahı* adlı öykünün birinci ve ikinci bölümlerinde zaman 1937 yılıdır. Üçüncü bölümde ise öykünün yayımlanma zamanından yola çıkılarak 1964 yılı tahmin edilir. Öykünün ilk bölümünde olayın geçeceği zaman ve mekânın bilgisi verilir. İkinci bölümde, ilk bölümde betimlenen zaman ve mekân daralır. Daralan bu unsurlar arasında öykü kişilerinin, söz konusu zaman ve mekân içindeki duygu ve düşünceleri okunur. Bu bölüm biterken öykünün hikâyesi de sona erer. Üçüncü bölümde ise öykünün anlatıcısı karşımıza çıkar ve birtakım ipuçları vererek öyküde anlatılan hikâyeye açıklık getirir. Öyküde anlatılanlar ise şöyle sıralanabilir: Dört katlı, sekiz daireli bir apartmanda yaşayan insanlar, geç vakitte apartmanın kapısı önünde aniden duran bir arabanın fren sesiyle uyanırlar. Tedirgin olurlar. Arabadan inenlerin apartmana girmeleri üzerine sakinler, birbirlerine ve/ya kendi kendilerine “acaba kimin için geldiler” sorusunu sormaya başlarlar. Bu soru, merak duymalarının yanında büyük bir korkuya kapılmalarına da yol açar. Son günlerde neler yaptıklarını hatırlamaya, bunların suç niteliği taşıyıp taşımadığını hesaplamaya çalışırlar. Ancak öyküde bu hesaplar büyük ölçüde kapalı bırakılır. Bir apartmanda bu denli yoğun korkulara, gerilimlere neden olan olay/durum ise vaka zamanı ve mekânıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle kurgu dünyasındaki kişilerin o geceki duygu ve düşüncelerinin asıl sebebi, onların içinde buldukları kurmaca dünyanın gerçek dünyadan bütünüyle soyut olmamasıyla ilgilidir. Öyküde yaşananlar, gerçek zaman ve mekânda yaşananların yansımasıdır.³

² Öykü, Azerbaycan edebiyatında *O Gecenin Seheri* adıyla bilinmektedir.

³1917'deki Bolşevik devriminden sonra kurulan Sovyetler Birliği'ni, Komünist Partinin lideri Lenin'in yönetmeye başlamasıyla rejim karşıtı kabul edilen herkese baskı ve şiddet uygulandı. 1924 yılında Lenin'in ölümüyle ülke yönetimini Stalin devraldı. Stalin, ülkede sosyalizmin başarıyla kurulması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle önce ılımlı muhalifleri etkisiz hale getirdi ve gittikçe artan işçileri besleyebilmek için tarımı kolektifleştirme yoluna gitti. Bu politika doğrultusunda zengin köylüler olan “Kulaklar” tasfiye edildi (1929) ve baskı yoluyla köylü kitlelerinin kolektif tarım çiftliklerine katılması sağlandı. Stalin, 1934 yılından itibaren kendisine muhalif olanlara ve rejim karşıtlarına yönelik sert önlemler aldı. Geniş çaplı tutuklamaların ardından binlerce insan öldürüldü. 1936–1938, Sovyetler Birliği'nde (bütün cumhuriyetlerde ve özerk bölgelerde) “büyük terör/katliam” olarak adlandırılan siyasal baskı kampanyasının yürütüldüğü yıllar oldu. Bu politikayla yönetime muhalif olan komünist parti ve hükümet yetkililerinin çoğu tasfiye edildi, köylüler ve Kızılordu bastırıldı ve rejim muhalifi olmasından en ufak kuşku duyulanlara karşı hapis ve keyfi infazlar yapıldı. Bu terör/uygulama nedeniyle

O Gecenin Sabahı adlı öyküde zaman ve mekân birlikteliği açısından anlamlar yüklenebilecek, Bakhtin'in de duygu değerleri ve yoğunluklarının yüksekliğine dikkat çektiği birtakım kronotopik unsurlar vardır. Bunlar; meydan/park, yol, kapı, eşik, merdiven, hol, oda-salon, karşılaşma vd. Bu kronotoplar içinde “eşik,” öyküde büyük bir öneme sahiptir.

Öykünün ilk bölümü bir betimlemeyle başlar: “Gece. Bakü'nün dingin sokaklarından biri. Sokağın ağzında iki büyük apartman karşı karşıya duruyor. İki beton blok. Az ötede küçük bir bahçe park var (Anar, 2002: 229).” Bu betimlemede sokağın ağzındaki apartmanlar zamanın mekânla kesişmesini, onun içinde cisimleşmesini ifade eder. Bu bağlamda zaman ögesinin ağır bastığı, duygu yoğunluğu yüksek olan yol kronotopunun oluşması söz konusudur. Apartmanın sokağın ağzında olması aynı zamanda sokaktan gelecek tehlikelere karşı da açık bir mekân olduğu izlenimi uyandırır. Nitekim apartmanda yaşayan hemen herkes, dönem itibarıyla sokaktan gelebilecek tehlikenin işaretlerine karşı tedirgin beklemektedir. Bununla birlikte apartmanın az ötesindeki boş (sadece tek bir kanepede birbirine sarılmış iki sevgili vardır) park, meydan kronotopu olarak düşünüldüğünde apartmanda yaşanacaklarla tezat teşkil edecek bir durum söz konusu olur.

Yine bu bölümde zamanla mekânın kesiştiği bir sahne daha verilir: “Herkes uyumuş. Ama herkes tedirgin uykuda. Gece, yaklaşık iki sularında, sokağın sessizliği dört katlı apartmanın önünde duran bir arabanın acı fren sesiyle parçalandı (Anar, 2002: 229).” Bu ses herkesi uyandırır, herkes bu sese dikkat kesilir, ama hiç kimse kalkıp ne pencereye ne de balkona çıkıp bakmaz. Tam tersine, buldukları yerde (yataklarında) âdeta büzülürler. Bu sahne, genel bir bakışla okunduğunda gecenin geç bir saatinde, apartmanın önünde duran bir arabanın acı fren sesinin kişileri uyandırması ve merakı düşürmesi olağan karşılanabilir. Ancak öykünün vaka zamanıyla koşut, başka bir deyişle zaman–mekân birlikteliği bağlamında düşünüldüğünde, bu sesler ve seslerin yöneldiği mekân, korkunun egemen olduğu bir atmosferi betimler.

Açık havadan, eylem mekânı olan apartmanın içine geçilen öykünün ikinci bölümünde, apartmandaki insanların yaşadıkları dönemdeki sosyal ve psikolojik durumları okunur. Onların söz konusu durumlarını belirleyen ise yine dönemin siyasal iktidarındır. Öykünün anlatıcısı apartmanda bulunan her bir daireyi ve buralarda yaşayan insanları, zaman–mekân birlikteliği içinde sırayla gösterir. Apartmanın zemin katındaki 1 numaralı dairede Beşir-

---

milyonlarca insan yerlerinden sürüldü, hapsedilerek ağır işkencelere maruz kaldı veya idam edildi. Daha geniş bilgi için bkz. Robert W. Thurston, *Life and Terror in Stalin's Russia 1934–1941*, Yale University Press, 1996, p.257...

Büyük terörün Azerbaycan'daki ilk güçlü dalgası 1936 sonbaharında görüldü. Başlangıçta Komünist Parti içindeki eski muhalifler, Stalin taraftarı ve Bolşevik olmayan partilerin eski üyeleri tutuklandı. Köylüler arasında isyan eden gruplar için tanımlama süreci başladı. Bunu Komünist Partinin üst düzey yöneticilerinin tutuklanmaları izledi. Tutuklamalar ve idamlar gittikçe arttı, geniş kitlelere yayıldı. 1937 yılında Azerbaycan'da 2792 kişi siyasal suçlar nedeniyle ölüme mahkûm edildi. 4435 kişi de uzun süreli hapis cezasına çarptırıldı. Daha geniş bilgi için bkz. Eldar İsmailov, 1937: “Great Terror” in Azerbaijan”, *Caucasus Analytical Digest*, 1 December 2010, nr. 22, p. 9–12.

Anar Rızayev, 1937 olaylarını ayrıca *Izdirabın Vicdanı, Ak Liman* adlı öykülerinde de konu etmiştir. Bkz. Sedat Adıgüzel, “Anar'ın İzdirabın Vicdanı, O Gecenin Seheri ve Ağ Liman Hikâyelerinde 1937 Olayları,” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 30, 2003, s.205–212.

Züleyha çifti yaşamaktadır. Gelen arabanın kapılarının açılması ve inenlerin apartmana yönelmeleriyle Züleyha büyük bir korkuya kapılır. Yatağında sinmiş bir vaziyette ve sadece kendisinin duyabileceği bir fısıltıyla “kendilerini koruması için Tanrı’ya yalvarır.” Beşir de korku içindedir, ama bir yandan da gelenlerin sayısını tahmin etmeye çalışır. Ayak seslerinin 1 numaralı dairenin kapısından ayrılıp 2 numaralı dairenin eşiğine yaklaşması bu dairede yaşayan Sekine’yi, Beşir ve Züleyha’ya oranla daha fazla korkutur. Sekreter (daktilo) olarak çalışan Sekine, o gün iş yerinde bir sözcüğün tek harfini yanlış yazar. Bu tek harf, sözcüğün anlamını değiştirir ve sözcüğün yeni anlamı, Sekine’yi, öyküde açıklanmayan bir kişi ya da kurum tarafından cezalandırmaya yetecek bir suçtur. Sekine’nin o anda düşündükleri ve hissettikleri aşağıdaki gibidir:

Araba durunca hemen uyandı Sekine. Tedirginlikle dinlemeye geçti. Ayak sesleri kapılarına yaklaşınca Sekine’nin kafasında binlerce kuşku biçimlendi (...) Hayır, bir tek “sözcük,” önemli bir sözcük... Bunca önemli sözcüğü yazarken mi şaşırmalıydım, sanki! Kahrolası, (z) harfi (p)nin yanında olmalıydı (...) İlle de bu sözcüğü yazarken mi hata yapmalıydım? Yani ki bir sözcükten tek harfin yanlış anlamı bu kadar değiştirsin? Şimdi gel kanıtla bakalım bilerek isteyerek değildi, farkında olmadan böyle olmuş (...) Sekine yastığının altından kendi elleriyle işlediği nakışlı mendilini çıkarıp alınının soğuk terini kuruladı (Anar, 2002: 231).

3 numaralı dairede yaşayan genç mimar Surhay, işine daldığı için arabayı ve gelenlerin ayak sesini duymaz. 4 numaralı dairede ise eskiden parti üyesi olan Gurbankişi oturmaktadır ve Gurbankişi, eski faaliyetlerinden dolayı kendisinin götürülebileceğini bir süredir beklemektedir. Aslında apartmanda yaşayanları çoğu, sıranın Gurbankişi’ye geldiğini düşünmektedir. Fakat ayak sesleri onun eşiğinden uzaklaşıp merdivenlerden üçüncü kata yönelir. İki hafta öncesine kadar Ferec adında bir bestecinin oturduğu bu kattaki 5 numaralı daire, Ferec’in alınıp götürülmesinden beri mühürlüdür. Aynı kattaki 6 numaralı dairede ise Cavaşir, eşi Tovuz ve altı yaşındaki kızları Rena yaşamaktadır. Öyküde en gerilimli diyaloglar bu dairede yaşayanlar arasında geçer. Cavaşir, arabayla gelenlerin üçüncü kattaki komşuları Gurbankişi’yi götüreceklerini düşünürken ayak seslerinin kendi eşiğinde duraklaması üzerine eşiyle birlikte büyük bir korkuya kapılır. Çift, son günlerde neler yaptıklarını, nereye, kimlere gittiklerini, buralarda neler konuştuklarını hatırlamaya çalışırlar. Cavaşir, götürülmesini ya da götürülmelerini gerektirecek herhangi bir sebep bulamaz. En sonunda Tovuz, kızları Rena’nın, karşı daireden götürülen bestekâr Ferec’in bir şarkısını mırıldandığını hatırlar. Yeni yazdığı çocuk şarkılarını Rena’ya öğreten besteci Ferec, besteleri yüzünden götürüldüğü için Cavaşir ve Tovuz, Rena’ya onun şarkılarını söylemesini yasak ederler. Cavaşir, kızının yasak şarkılardan birini mırıldandığını duyunca götürülmekten çok korktuğu için kızına öfkelenir, hatta onu döver. Fakat biraz sonra ayak sesleri onların kapılarından da uzaklaşır. Rahat bir nefes alan Cavaşir ve Tovuz, seslerin merdivenlerden yukarı kata yönelmesiyle gelenlerin, yukarıda hangi dairenin önünde durup kapısını çalacaklar diye artan bir merakla dinlemeye koyulurlar. Aslında ayak seslerini dinleyenler sadece onlar değil, tehlikeyi yalnız o gece için atlatmış olan alt katlardaki bütün sakinlerdir. Başka bir deyişle alt kattakiler için korku o gecelik bertaraf edilmiş, yerini merak almıştır. Nitekim

yukarıdaki 7 numaralı dairede yaşayan kaptan Salayev seferde olduğu için apartman sakinlerinin görmeden, ayak seslerini dinleyerek edindikleri kanaat, götürülecek kişinin 8 numaralı dairede oturan petrolcü Murat Zeynalı olduğu yönündedir.

Yukarıda eşik kronotopunun *O Gecenin Sabahı* adlı öyküde çok önemli bir yeri olduğunu kaydetmiştik. Nitekim arabadan inenlerin apartmana yönelmeleriyle birlikte eşik kronotopu ve onunla ilintili olarak kapı, koridor, merdiven, yatak odası ve hol/karşılaşma kronotopları belirginleşmeye başlar. Önce eşik ve kapı kronotopu söz konusu olur.

Kapı, bünyesinde çeşitli anlamları barındıran bir kronotoptur. Açık, kapalı veya aralık olması durumuyla birçok duygunun, düşüncenin, eylem ve durumun ortaya çıkmasına, meydana gelmesine yol açabilir. Açık bir kapı “sınırların kalkması, özgürlük ve mahremiyete giriş izni, mekânlar arası geçiş izni gibi düşünceleri beraberinde getirebilir. Kapalı bir kapının ise her iki yönde özgürlüğü kısıtlaması, mekânlar arasında geçişi engellemesi (Demir, 2011:352), kimi durumlarda kuşku, merak ve gizemi tetikleme söz konusu olabilir. Bununla birlikte kapalı kapı aynı zamanda birey yahut topluluklar için mahremiyet ve özgürlük alanları açabilir; mülkiyet ve güvenlik duygusu uyandıran bir unsur olabilir. Hatta Gaston Bachelard’ın J. Hyppolite’ten aktarımıyla “içeri ve dışarının,” taşıdığı biçimsel karşıtlık yabancılaşmanın ve düşmanlığın imgesi olabilir (Bachelard, 2008:304).

O Gecenin Sabahı adlı öyküde de kapı kronotopunun olumlu ve olumsuz olmak üzere çeşitli anlamlar içerdiği görülür. Daha önce belirttiğimiz gibi öykünün odak mekânı 4 katlı bir apartmandır. 8 dairenin yer aldığı bu apartmanın giriş kapısı ve daire kapılarının, zamana bağlı duygu yoğunluğu ve değişmelerin kronotopuna dönüştüğü gözlenir. Öykünün başlarında apartmanın önünde sert bir fren sesiyle uyanan apartman sakinleri, arabadan inenler giriş kapısına yaklaştıkça merak ve korkuya kapılmaya başlarlar. Apartman sakinlerinin hepsi kendi dairelerinde, kapalı kapılar ardındadır. Ancak onların kapıları, yaşadıkları dönem içinde özgürlük, güvenlik, mülkiyet duyguları bakımından yetersizdir. Gelenler (geldikleri sanılanlar) her kapıyı açabilme, her daireye girebilme, orayı boşaltabilme yetkisine sahip kişilerdir. Zira öykünün anlatı zamanı olan 1937 yılı, Azerbaycan ve Sovyetler Birliği’ndeki diğer bazı cumhuriyetler için “büyük terör”ün dehşetinin yaşandığı dönemdir. Bunun bilince olan insanların o gece, kısa süre içinde hissettikleri ve düşündükleri, hem bireysel hem de toplumsal zamanın kapı ve ilintili diğer mekânların kronotop haline gelmesine yol açar.

Bakhtin, kapı kronotopuyla ilişkili bulduğu eşik kronotopunun duygu ve değer yükünün yüksek olduğunu kabul ederek taşıdığı anlam ve niteliklerini şöyle açıklar:

Bu zaman-uzamın (...)en temel örneğine, yaşamdaki bir dönüm noktası ve kopuş kronotopu olarak rastlarız. “Eşik” sözcüğünün kendisi de (harfiyen anlamıyla birlikte) gündelik kullanımda zaten eğretilmeli bir anlam barındırır ve yaşamın bir kopuş noktasıyla, krizle, dönüm anıyla, bir yaşamı değiştiren kararla (ya da bir yaşamı değiştirmede başarısızlığa uğrayan kararsızlıkla, eşğin ötesine adım atma korkusuyla) bağlantılıdır (Bakhtin, 2001: 322).

İnsan hayatında ani bir kararın ya da kararsızlığın, kriz noktasının, düşüşün ya da yükselişin, değişim veya dönüşümün, öte tarafa geçmenin yahut bu tarafta kalmanın ifadesi olan eşik kronotopuna Bakhtin, ilgileri dolayısıyla kapı, merdiven, hol ve koridor kronotoplarını da ekler:

Merdiven, ön hol ve koridor kronotopları kadar bu uzamları açık havaya taşıyan sokak ve meydan kronotopları da- ana eylem mahalleridir; kriz olaylarının, bir insanın tüm yaşamını belirleyen düşüşlerin, dirilişlerin, yenilenmelerin, tecellilerin, kararların gerçekleştiği yerlerdir. Bu kronotopta zaman temelde ansaldır; sanki hiç süresi (duration) yokmuş ve biyografik zamanın normal seyrinin dışına çıkmış gibidir (Bakhtin, 2001: 322).

O Gecenin Sabahı adlı öyküde eşik, apartmandaki beş daire (3 numaralı dairede yaşayan Surhay sesleri duymamış, 5 numaralı daire yetkililer tarafından boşaltılmış, 7 numaralı dairede yaşayan kaptan ise sefere çıkmıştır.) ve içinde yaşayanlar için âdeta Bakhtin'in yorumlarının karşılığını oluşturur. Anlatıda kısa zaman içinde ve bütün yaşananlarda eşik kronotopunun yansıması görülür. Kolluk kuvvetlerinin yaklaştığı her eşik ve kapı, içerde olanlar için götürülme korkusunun yoğunlaştığı, bu korkunun etkisiyle kendilerine veya etrafındakilere (eşi ya da çocuğuna) öfkeli, suçlayıcı tutumlar geliştirdiği kronotoplar haline gelir. Aslında öfkelenilmesi, suçlanması gerekenler eşğin/kapının dışındakilerdir. Fakat öykü kişilerinin hiçbirinde böyle bir duygu belirtisi yoktur. Eşğin/kapının dışındakiler dönem itibarıyla gücü ve yetkiyi elinde bulunduran iktidar sahipleridir. Bu bakımdan da içerdekilerin soru sorma, kendilerini savunma hakları kısıtlıdır.

Bakhtin, edebiyatta eşik kronotopunun yüklendiği anlam bakımından kimi zaman açık bir şekilde belirtildiğini, ama çoğu zaman merdiven, ön hol ve koridor kronotoplarıyla birlikte çeşitli göndermeler ihtiva ettiğini söyler. Söz konusu mekânların, Anar'ın öyküsünde de kapalı bir şekilde kullanıldıkları söylenebilir. Zira öykünün son bölümünde 1937 yılı ve bu yılın yazar-anlatıcı için taşıdığı anlam verilmemiş olsaydı öykünün hikâyesini yorumlamak zorlaşacak, değerlendirmeler varsayımdan öteye gitmeyecekti. Nitekim öyküde sözü edilen mekânlar 1937 yılı ile birlikte ele alındığında bir yandan öykü kişilerinin tüm yaşamını belirleyebilecek unsurlar hâline gelmekte, bir yandan da öykünün hikâyesi aydınlanmaktadır.

Mircea Eliade'nin "merkezde yer aldığı ve varlığın çeşitli düzeyleri arasındaki iletişimi mümkün kıldığı (Eliade, 2000: 33)" belirttiği merdiven ise Bakhtin tarafından koridor ve ön hol kronotoplarıyla ilişkili, geçişi sağlayan unsurlardan biri olarak gösterilir. Bu kronotoplar birbirlerinin uzantıları olan, birbirlerini takip ederek asıl mekânlar arasında bağlantıyı sağlayan ara mekânlar konumundaki unsurlardır. Merdiven, bu özellikteki diğer kronotoplar gibi birçok işleve sahiptir. Bakhtin, merdiven kronotopunun içerdiği anlamı; "krizin, kökten değişimin ve beklenmedik yazgı dönüşümünün gerçekleştiği, kararların verildiği, yasak çizginin ötesine geçildiği, kişinin yenilendiği veya öldüğü nokta" şeklinde açıklar (Bakhtin, 2001: 302).

O Gecenin Sabahı başlıklı öyküde merdiven unsuru da tıpkı kapı ve eşikte olduğu gibi öykü kişileri üzerinde özellikle gerilimi ve korkuyu yükseltip azaltan, başka bir ifadeyle

duygu değeri yüksek bir işleve sahiptir. Apartmanın girişinden itibaren gelenlerin ayak seslerinin yöneldiği kapı, eşik unsurlarının her birinin öte tarafında olanlar; “acaba sıra bende mi” sorusuyla kendilerini buldukları yere bağlarlar. Bu seslerin merdivenlere yönelmesi, zemin kattakileri rahatlatırken üst katlarda yaşanların korku ve heyecanının daha da artmasına yol açar. Merdiven, geçilen her kattan sonra üst kattakiler için çemberin daraldığına işarettir. Ayak sesleri en üst kata çıktığında ise alt katlarda olan apartman sakinleri rahat bir nefes alırlar. Çünkü tehlike (o geceye mahsus) kendilerinden uzaklaşır. Artık korkunun yerini merak duygusu alır. Merdivenlerden iniş ise çıkıştan daha gürültülü olur. Ancak bu gürültü alt kattakiler için yaklaşan değil, uzaklaşan bir tehlikenin gürültüsüdür. Bu bakımdan da gelenlerin merdivenlerden çıkışı üst kattakiler için nasıl gerilimi yükselttiyse inişi de gerilimlerini düşürmüştür.

İç mekânlardan koridor da kapı, eşik ve merdiven kronotopuna bağlanan bir unsurdur. İç mekânlarda yol işlevi görerek mekânlar arası geçişi veya bağlantıyı sağlar. Bu bakımdan koridoru da asıl mekânlar arasında geçişi sağlayan ara mekânlar sınıfına dâhil etmek mümkündür (Demir, 2011:348). Koridor kronotopu asıl vakanın, entrikanın gerçekleştiği yer değil, içerde ya da dışarıda gerçekleşecek vakanın işaretlerinin okunduğu, durağanlıktan ziyade hareketi içeren; genellikle karanlık veya loş, kimi durumlarda belirsiz, tekinsiz ortamlardır. Bu özellikleriyle merak, kuşku, korku, gizem vb. duyguların uyanmasına yol açabilir. İncelediğimiz öyküde koridor unsuru belirsizdir. Bununla birlikte okuyucu, merdiven ve daire kapıları arasında geçiş/bağlantı unsuru olarak koridorun varlığını sezinlemektedir.

Bakhtin, tarihsel ve toplumsal/kamusal olayların, hayatın kişisel, hatta mahrem yönüyle Stendhal ve Balzac’ın romanlarında salonlarda ve misafir odalarında gerçekleştiğini, buralara yatak odalarının da dâhil edilebileceğini belirtir (Bakhtin, 2001: 320–321). Bu yönleriyle yatak odaları da anlatılarda zamansal gerilimlerin veya değişimlerin somutlaştığı mekânlara dönüşebilir. Anar’ın öyküsünde anlatının bireysel zamanı gece yaklaşık saat 2’dir. Bu saatte herkes uykuda, yalnız apartmanın 3 numaralı dairesinde çizimleriyle uğraşan mimar Surhay ile apartmanın yakınındaki parkta oturan iki sevgili uyanıktır.⁴ Bunların dışında öykü kişilerinin hepsi arabanın fren sesiyle uyanırlar, arabadan inenlerin giriş kapısına gelen ayak sesleriyle endişe ve meraka, bu seslerin kendi dairelerinin kapısına gelmesiyle de korkuya, hatta dehşete kapılırlar. Bunlar içinde kadınların, özellikle de Sekine’nin çok korktuğu gözlenir. Biraz önce bahsettiğimiz gibi Sekine, gün içinde daktiloda bir kelimenin bir harfini yanlış yazmış, bu yüzden de kelimenin anlamı değişmiştir. Sekine, sadece çalışma arkadaşının gördüğü bu hatayı hemen telafi eder. Bununla birlikte bir yandan ona güvenirken bir yandan

⁴ Bu kişilerin, öykünün diğer kişilerinden farklı bir duruş sergiledikleri, toplum üzerindeki baskıdan etkilenmedikleri gözlemlenir. Zira Surhay, apartmanda herkesi uykusundan uyandıran, korkuyla "sıranın kendilerine mi geldiğini" düşündürten fren ve ayak seslerini, uyanık olmasına rağmen duymaz. Komşuları gerilim içindeyken o çalışmasına devam eder. Yine parktaki sevgililerinde de; insanların en küçük bir şüpheden götürülüp sürgün, hapis veya ölüm cezasına çarptırıldığı bir dönem ve ortamda, gecenin geç saatine rağmen kamusal bir alanda oturmaktan çekinmemeleri ilginçtir. Öyküdeki bu anekdotları yazarm; bireylerin korkudan uzak, özgürce yaşadığı bir dünyayı-Azerbaycan’ı arzu ettiği, geleceğe umutla baktığı şeklinde okumak mümkündür.

da “resmi terör ortamında” hiç kimseye güvenilemeyeceğini düşünür. Ayak sesleri kendi daire kapısına gelince yatağında âdeta nefessiz kalır. Bu andan itibaren Sekine için mahremiyet ve güven telkin etmesi gereken yatak odası, derin bir karanlığa ve sessizliğe gömülür; Sekine’yi korumakta yetersiz bir mekâna dönüşür. Dışarıdakiler her an kapıyı açıp içeri girebilirler, Sekine’yi yatağından kaldırıp götürebilirler. Bütün bunlar ışığında o gece (aslında o dönem), Sekine’nin ve diğer daire sahiplerinin yatak odaları (o saatte Surhay dışında herkes yatak odalarında) rahatlığın, mahremiyetin, özel olanın mekânları olmaktan çıkarlar. Buralar, öykünün vaka zamanında mülkiyeti devlete ait, kişileri geçici olarak barındıran, her an işgal edilebilecek, her an terk ettirilebilecek mekânlaradır.

Öyküde dikkat çeken, öykünün adını oluşturan ve zaman anlamı taşıyan bir başka kronotop da karşılaşmadır. Zaman ögesinin ağır bastığı karşılaşma kronotopunda da duygu ve değerlerin yoğunluğu yüksektir. Bakhtin, karşılaşma kronotopu ile yol kronotopunu birlikte düşünür. Ancak yol kronotopunun daha geniş bir kapsamla ama daha düşük dereceli bir duygu ve değerlendirme yoğunluğuyla karakterize olduğunu söyler (Bakhtin, 2001: 316–317). Zaman ve mekân birlikteliğini akış çağrışımıyla verildiği yol kronotopunda zamanın, mesafeyle birlikte akması söz konusudur. Bu akış bazen hızlanır, bazen yavaşlar, bazen de duraksar. Karşılaşma kronotopunda belirleyicinin zaman olmasına rağmen mekân unsurunu da dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. Zira karşılaşmalar mutlaka bir mekânda -çoğu zaman yolda- vuku bulur ki bazen eylemin meydana geldiği mekân, anlatılarda kurgu ve mesaj bakımından belirgin bir önem taşır. *O Gecenin Sabahı* başlıklı öyküde karşılaşma yolda değil, apartmanın sofasında gerçekleşir. Gece gelenlerin Murat Zeynalli’yı götürdüklerini düşünen yönetici Beşir, Zeynalli’nin adını duvardaki levhadan silme hazırlığındayken apartman sakinleri de işlerine gitmek için sofaya inerler. Sofada Zeynalli’yı görünce çok şaşırırlar. Bu, herkesi yanıltan beklenmedik bir karşılaşmadır. Gerçeği Zeynalli anlatır: Hamile eşinin sancuları tutmuş, gece onu hastaneye götürmüşlerdir. Doğan çocuk da öykünün anlatıcısıdır. Bu anekdotla sofa, yazar-anlatıcının biyografik zamanın görünür hale geldiği bir mekân özelliği kazanır. Zira Anar, hem başka kaynaklarda hem de öykünün sonunda 1938 yılında doğmasına rağmen kendisine sorulan anket sorularında doğum tarihini 1937 olarak verdiğini bizzat belirtmektedir.

O Gecenin Sabahı adlı öykünün üçüncü bölümünde anlatıcı (yazar), o gece doğan çocuğun kendisi olduğunu açıklar; ardından da yine kendisi için önem taşıyan bazı tarihleri renk metaforlarıyla sıralar. Anlatıcı için 1917 yılı “devrim rengine boyanmıştır.” Bu tarih Bolşevik devrimine tekabül eder. Lenin’in öldüğü, Stalin’in yönetime geçtiği 1924 yılını “yas rengine boyanmış” bir tarih olarak tavsif eder. Almanya’nın Rusya’ya yaptığı ve tarihin en kanlı saldırılarından biri olarak kabul edilen 1941 yılı ise “askerî üniforma rengine boyanmış,” bir tarihtir. Sovyet Rusya’nın Nazi Almanya’sına karşı kazandığı zaferin tarihi olan 9 Mayıs 1945 de anlatıcının zihninde “mayıs rengine boyanmıştır.” Bütün bu tarihler ve vuku bulduğu mekânlar; genelde insanlığı, özelde ise Sovyet Rusya ve içindeki cumhuriyetleri derinden etkileyen, tarihin geniş mekânlar içinde somutlaşıp insanlığın hafızasına kazındığı zaman birimleridir. 1937 yılı ise anlatıcıyı yazara bağlayan, bir anlamda onun kimliğini ifşa eden bir tarihtir:

Ben anketlerde, doğum tarihim 1937 olarak yazarım. Büyüyünce bu yılın halk anısında korku ve tedirginlik yılı olarak yerleştiğini öğrendim. O yıl sayısız değerli insanımızın canına kıyılmış. Oysa benim için o yıl hayatımın en önemli yılıdır. Güneşi, ağaçları, dünyayı ilk kez o yıl gördüm (Anar, 2002:239).

Sonuç

Bu çalışmada Anar Rızayev'in 1964 yılında yayımladığı, 1937 yılında Azerbaycan'da ve Sovyetler Birliği'ndeki diğer cumhuriyetlerde uygulanan "büyük terör"ün konu edildiği *O Gecenin Sabahı* adlı öykü, Bakhtin'in zaman mekân birlikteliği yaklaşımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Kısa bir metin olmasına rağmen üç bölüme ayrılan, son bölümde anlatı zamanı değişen öyküde odak unsurların zaman ve mekân olduğu görülmüş, bu unsurların, gerçek tarih ve coğrafyaya göndermeler yapmak suretiyle bireyler üzerindeki etkisinin öne çıkarıldığı tespit edilmiştir.

Öyküde odak mekân olan apartmanda çeşitli meslek ve statüde insanlar yaşamaktadır. Fakat daireler birbirinin eşi değildir. Kimi az odalı dar, kimi çok odalı geniştir. Buralarda oturanların belirlenmesi devlet tarafından yapılmakta, belirlenirken kişilerin maddi durumları ve sosyal konumları yerleştirilmelerinde rol oynamaktadır. Örneğin zemin kattaki 2 numaralı dairede iki oda vardır. 4. kattaki 7 numaralı daire ise üç büyük odaya sahiptir. Apartmanın bu özelliği, dönemin yönetim anlayışını işaret etmekte, böylece zamansal konum, mekânla birleşerek somutlaşmaktadır.

Öyküyü kronotopik okumaya elverişli kılan en önemli özelliği ise üçüncü bölümde yazar-anlatıcının sıraladığı tarihler, bunlar içinde de doğum tarihi olarak verdiği 1937 yılıdır. Verilen bu tarihle Azerbaycan, Bakü ve apartmanda yaşayanlar için zamanın mekânla kesişmesi, mekânın içinde zamanın görünür kılınması, bilgi hâline gelmesi sağlanmıştır. Başka bir deyişle yazar, Bakü'nün 1937 yılındaki siyasal ve sosyal atmosferini öyküsüne taşımış, böylece zamanı mekânla birleştirerek öyküdeki kimi unsurları kronotop hâline getirmiştir. Genel itibarıyla tekinsiz bir atmosferin yaratıldığı söz konusu kronotoplar; "eşik, kapı, merdiven, koridor" gibi birbiriyle ilintili unsurlardır.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, Sedat (2003). "Anar'ın Izırabın Vicdanı, O Gecenin Seheri ve Ağ Liman Hikâyelerinde 1937 Olayları," *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 30, 2003, s.205–212.
- BACHELARD, Gaston (2008). *Uzamanın Poetikası*, İstanbul: İthaki Yay.
- BAKHTİN, Mihail (2001). *Karnavalın Romana* (çev. Cem Soydemir, der. Sibel Irzık), İstanbul: Ayrıntı Yay.

- ELİADE, Mircea (2000). *İmgeler Simgeler* (çev. Veysel Atayman), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- ÇETİN, Nurullah (2009). *Roman Çözümleme Yöntemleri*, Ankara: Öncü Kitap.
- İSMAİLOV, Eldar (2010). “1937: Great Terror’ in Azerbaijan”, *Caucasus Analytical Digest*, 1 December 2010, nr. 22, p. 9–12.
- ESEN, Nükhet (2002). “Ahmet Mithat’ta Kronotop Kavramı”, *Kitap-lık*, S. 54, Temmuz-Ağustos, s. 137–139.
- DEMİR, Ayşe (2011). *Mekânın Hikâyesi Hikâyenin Mekânı*, İstanbul: Kesit Yay.
- KİNG, Anne Mils- KURTİNİS, Sandra (2009). “Kurmaca Anlatı Türünün Temel Öğeleri (çev. Zeynep Akdil, Haz. Bülent Aksoy),” *Hikâye Sanatı Üzerine Yazılar*, İstanbul: Pan Yay.
- RIZAYEV, Anar (2002). “O Gecenin Sabahı,” *Dante’nin Jübilesi*, İstanbul: Da Yay.
- TEKİN, Mehmet (2016). *Roman Sanatı*, İstanbul: Ötüken Yay.
- THURSTON, Robert W (1996). *Life and Terror in Stalin’s Russia 1934–1941*, Yale Universty Press.